

Slovenija na vojaškem zemljevidu (1763-1787)

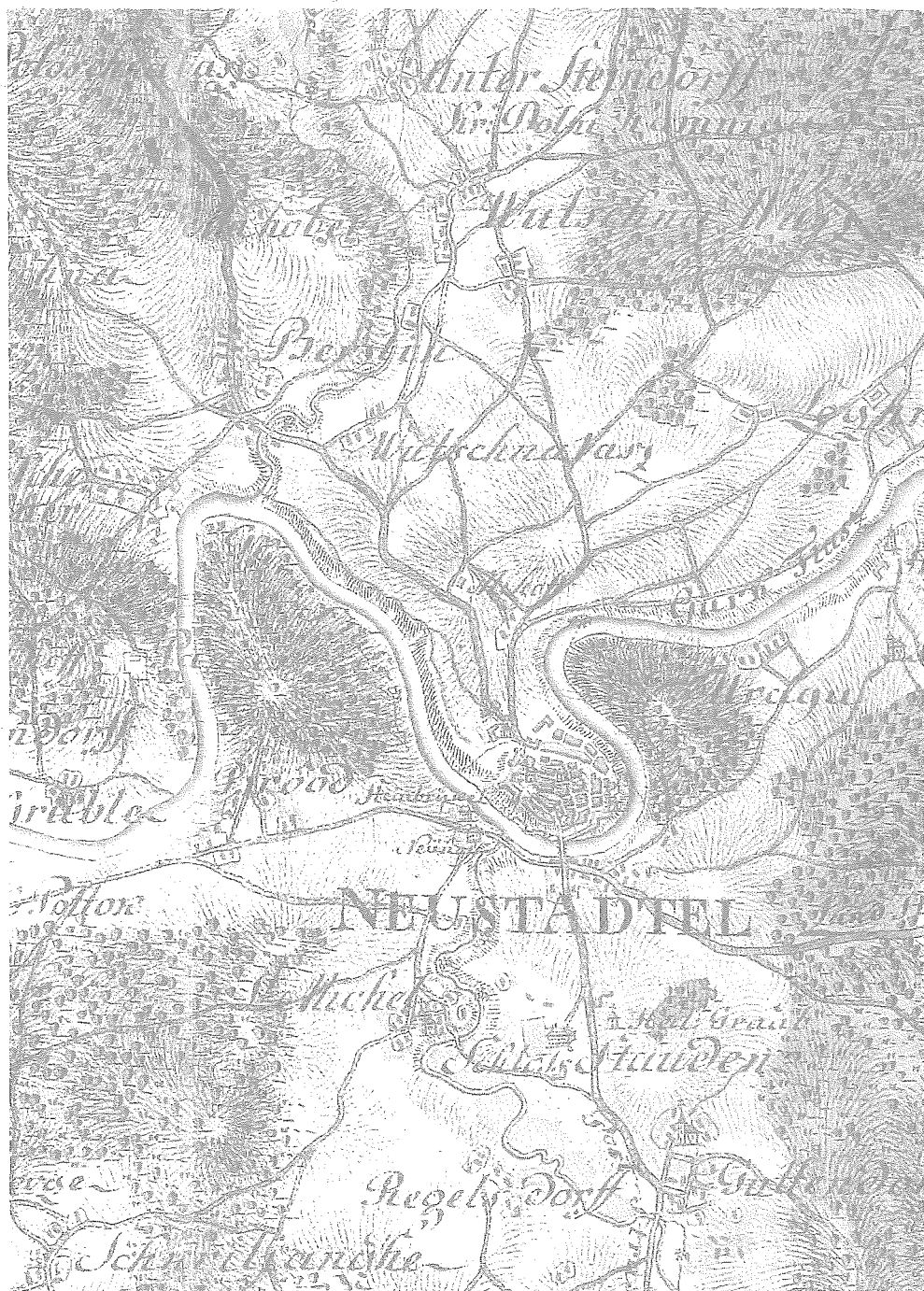
(„Josephinische Landesaufnahme“)

Jožefinski vojaški zemljevid habsburške države z opisi, ki so njegov sestavni del, so izdelali vojaški kartografi na ukaz cesarice Marije Terezije v letih 1763-1787. Pobudo zanj je dal maršal Lacy, ko je spoznal, da po izgubljeni sedemletni vojni, da „nobenemu oddelku, nobenemu poveljstvu ni bilo mogoče dajati natančnih ukazov, saj nismo vedeli, kakšne pokrajine, gozdove, barja itd. bo treba prehoditi ... Obstoječi zemljevidi sicer prikazujejo lego mest, trgov, vasi, ne pa značilnosti ozemlja, oziroma lahko njegove značilnosti razberemo le z največjo težavo“. Na to pobudo je nastal zemljevid, ki zajema domala ves kompleks habsburških dežel od Nizozemske do Železnih vrat na Donavi. Izdelan je v merilu 1:28 800 (1 dunajska cola (Wiener Zoll) : 400 dunajskih klafter (Wiener Klafter)). „Josephinische Landesaufnahme“ šteje 4 685 večbarvnih listov (sekcij). Zemljevid je nastal na osnovi prve izmere države, ki sta ji do konca prve svetovne vojne sledili še dve.

Izmera je potekala po tedanjih političnih enotah: večina ozemlja države Slovenije v okviru Notranje Avstrije (Inneroesterreich) v letih 1784-1787. Od 250 sekcij Notranje Avstrije jih odpade na Slovenijo približno 110. Manjši del današnje Slovenije (približno 20 sekcij) je bil posnet v okviru kompleksa ogrskih dežel (Ungarn) v letih 1782-1785. Manjši del Istre ob obali, ki je bil v tem času še pod Beneško republiko, pa je bil mapiran leta 1797. Za vseh 250 sekcij Notranje Avstrije obstaja sedem zvezkov opisov (Beschreibungen). Prekmurje je opisano v zvezkih za Ogrsko, del Bele krajine, ki je v tistem času spadal pod Vojno krajino, pa v okviru te.

Vojaški zemljevid, kot smo ga poimenovali, lahko bi ga pa tudi prva vojaška specialka, medtem ko je v nemškem jeziku poimenovan Josephinische Landesaufnahme – delo je v svojem času namreč ostalo brez imena – ima bogate sestavine in bogat način izražanja, značilno kartografsko projekcijo in tehniko ter metodo izdelave, kar vse pomeni precejšen napredek z ozirom na dotedanjo kartografijo, čeprav po drugi strani ne uveljavlja vseh novosti, ki so bile takrat že znane, kot je na primer enotna triangulacijska mreža. V glavnem je ohranjen v dveh izvodih: ročno izdelan original in ročno izdelana kopija, ki ju oba hrani Vojni arhiv na Dunaju (Kriegsarchiv Wien). Le v redkih primerih so izdelali še dodatne kopije; te najdemo danes v drugih ustanovah. Za Slovenijo ni znan noben primer dodatne kopije.

Gre za monumentalno delo državnega kartiranja habsburških posesti, ki ima enakovrednega sodobnika le v Casinijevem zemljevidu Francije. Če bi bil zemljevid izdelan danes, bi prišel v knjigo rekordov, takrat pa je ostal neznan, saj je bil zaradi državne varnosti varovan kot stroga vojaška skrivnost. Uporaba je bila prvotno vezana na osebno cesarjevo dovoljenje, kar pa je naša sreča, saj so karte zaradi strogega varovanja v izredno dobrem stanju. Čeprav je ta vojaški zemljevid prva specialka slovenskega ozemlja, je bil v zgodovini kartografije slovenskega ozemlja ozemlja doslej komaj opažen.

Slika: Izsek iz sekcije 222: Novo mesto z okolico

Vojaški zemljevid 1763 – 1787 je dragocen vir za poznavanje preteklosti ozemlja Slovenije. Na njem najdemo zabeležen marsikateri kulturni spomenik, na primer razvaline cerkva, gradov in drugih pomembnih zgradb, ki jih danes ni več. Pomaga nam lahko pri proučevanju širše gradbene kulture. S pomočjo opisov izvemo, če gre za lesene ali zidane hiše, mostove, križe itd. Trdnost gradov in cerkva je posebej zabeležena iz čisto strateških vidikov.

Zemljevid je tudi dober vir za poznavanje gospodarske zgodovine. Označeni so namreč vsi pomembnejši gospodarski objekti, npr. tovarne in rudniki, na vodah pa tudi vsi mlini, žage in papirnice. Ob gradovih so označene vse grajske pristave. Zemljevid je dragocen pripomoček za poznavanje gozdarstva in poljedelstva v tistem času. Na kartah je zelo natančno označena razširjenost gozdov, iz opisov pa je razvidna tudi njihova kvaliteta. S posebnimi barvami so označeni tudi vinogradi in ostale obdelovalne površine. Kot dopolnilo pa nam lahko služi doslej še neizkoriščen vir, Jožefinski kataster (izdelan 1785-1786), na katerem imamo popis donosnosti te zemlje. Označene in opisane so tudi vse vrste voda in močvirij, ki jih danes v veliki meri ni več.

Zemljevid je nenadomestljiv vir za zgodovino cest in poti. Kategorije prometnih poti so razvidne že iz zemljevida, opisi poti pa nam natančno predstavljajo tudi njihovo stanje in prehodnost ter navajajo dragocene podatke o oddaljenosti med kraji v urah ali korakih. Oddaljenost bi bilo na ta način danes naravnost nemogoče ponazoriti, saj mnogih pešpoti ni več. Izredno natančna terenska predstavitev današnje Slovenije se metodološko verjetno ne razlikuje veliko od zemljevidov ostalih delov monarhije, saj je bila natančnost osnovno vodilo vojaškim kartografom.

Mapiranje slovenskega ozemlja je bilo za maperje še posebej zahtevno. To je razvidno med drugim iz njihovih zahtev po višjih plačah, saj so prišli večinoma iz ravninske Hrvaške, na območju današnje Slovenije pa so se morali spoprijeti z raznolikim terenom: od nižinskega do visokogorskega. Narisati je bilo treba različne, med seboj pomešane poljedelske kategorije, vinorodne predele in težko prehodna gozdnata območja. Spoprijeti so se morali še s slovenskim jezikom, ki ga večinoma niso bili vešč. Jožefinski zemljevid je za Slovenijo izredno zanimiv tudi topografsko-lingvistično. Poleg „uradnih“ nemških poimenovanj krajev na območju Notranje Avstrije in madžarskih na območju Ogrske najdemo tudi izvirna slovenska imena, ki na naslednjih kartah (na primer na Franciscejskem vojaškem zemljevidu) niso več navedene (na primer vas – tam dorf). Številna krajevna imena so zapisana v nemški in slovenski različici, npr. „Steindorf oder Kamenicza“. Mnoga slovenska poimenovanja hribov, gorskih vrhov in potokov najdemo tu prvič zapisana. Za območje Ogrske vemo, da je pri pravopisu slovenskih krajevnih imen sodeloval poznavalec slovanskih jezikov Karabinsky, medtem ko za območje Notranje Avstrije zaenkrat še ne vemo, če je tudi tu sodeloval kak jezikovni strokovnjak. Vsekakor je očiten madžarski vpliv. Zapisi slovenskih poimenovanj so zelo zanimivi, saj so jih po posluhu zapisovali ljudje, ki slovensko niso znali.

Na Inštitutu za zgodovino ZRC SAZU-ja teče s sodelovanjem Arhiva Slovenije projekt obdelave in izdaje celotnega zemljevida skupaj z opisi. Celoten zemljevid z opisi bo objavljen predvidoma v sedmih zvezkih, v osmem pa bo skupni indeks vseh poimenovanj, zapisanih na zemljevidu, ki bo obenem slovar takratnih in današnjih

imen. V vsakem od teh zvezkov bo objavljeno določeno število sekcij, to je zemljevid sekcije (original) v originalni velikosti in opisi v nemškem originalu in slovenskem prevodu. Naveden bo popis vseh krajev z originala in kopije – zapisi se namreč večkrat razlikujejo – dalje zapisi krajevnih imen iz besedila in današnja imena teh krajev. V prvem zvezku, ki je izšel leta 1995, je na ta način objavljeno območje Bele krajine, Kočevja, Ribnice in Novega mesta.

*dr. Vincenc Rajšp
Zgodovinski inštitut ZRC SAZU-ja, Ljubljana*

Prispelo za objavo: 1996-03-11